

lentés ezenkívül „értékelést” is adott a lapról: „A VALÓSÁG mint lapszervezet nem tudott jelentékenyebb munkát végezni. Sokszor elvont filozófiai alapon álló témái és a csupasz realitást megközelítő irodalmi tendenciája miatt nem tudott olyan nagy olvasóközönséget szerezni, hogy ez komoly szervezkedésnek alapjául szolgálhatott volna. Szerkesztője és munkatársai azonban annál szélsőségesebb világnézetű veszedelmes intellektuelek.”³⁵ Ennyit mond a politikai nyomozó csoport, s nem többet; márpedig mindenről részletesen és precízen beszámol. A szövegértelmezés szerint a lap terjesztése, olvasókhöz való eljutása megtörtént.

Tényként kell tehát elfogadnunk, hogy a rendőrség, illetve ügyészség nem akadályozta a VALÓSÁG megjelenését és terjesztését. Igaz azonban — mint Sándor Pál írja —, hogy „a pártapparátus megtagadta a terjesztést, állást foglalt ellene, és ezzel a lap további sorsa meg volt pecsételve. Nem is jelent meg több szám, és ez újabb törést okozott József Attila és a párt viszonyában”.³⁶

CSAPLÁR FERENC

JÓZSEF ATTILA ÉS A MUNKA

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI baloldali mozgalmaink történetének tragikus és mily gyakran ismétlődő mozzanata az erőt sorvasztó egymásnak feszülés. Megdöbbenően igaztalanul és nemegyszer féktelen indulattal sebeztek egymást az egymás mellé valók. A teóriák sokszor dogmákká váltak, s erős volt a hozzájuk való ragaszkodás. És néha az emberi gyarlóság is.

Kassák 1928 őszén elindított „szocialista kultúr szemléje”, a *Munka*, az első évben kitűnő munkatársi gárdával rendelkezett; vonzott Kassák óriási tekintélye, nagy szerkesztői múltja és a program: a *Munka* „az új kultúra és korszerű művészetek tribünje”, „pártfrakcióktól és pártcsoportoktól független szocialista orgánus” akart lenni, „világ szemléleti és tudományos problémákkal, valamint szociális szemléletű művészeti kérdésekkel” foglalkozni, munkálkodni ezáltal: a munkásmozgalom egységének „megorganizálásáért”, a szocialista ember és társadalmi közösség kialakításához nélkülözhetetlen kultúra eszközeinek meghódításáért. Ilyés Gyula, Déry Tibor, Zelt Zoltán, Gelléri Andor Endre, Vas István, Németh Andor, Nádass József, Kis Ferenc voltak az induláskor a hazai szépiró munkatársak legtehetségesebbjei.

A Bécs és Párizs avantgardista köreiből hazatért, a marxizmust megismerve egyre tudatosabban lázadó, de még párton kívüli József Attila számára vonzó lehetett a program s a munkatársi gárda: Kassákot még Bécsből személyesen ismerte és tisztelte, barátság fűzte Ilyéshez, Déryhez, Zeltkhez, Németh Andorhoz. Szenvedélyes ellenfele lett a Nyugat által képviselt irodalomnak, akár a *Munka* lírikusai. Utóbbiak, részben Kassák hatásának roppant súlya alatt a zárt költői formák felbontására, a szabadversre esküdtek konok elszántsággal; nem tudták elképzelni — emlékezik Vas István a Nehéz szerelemben —, hogy az új tartalom „hagyományos verseléssel” jelentkezhet. Ismeretes: József Attila 1928 után már a népdalformával kísérletezett: a szilárd, zárt, rímes versformában látta a modern költészet követendő útját.

Mindkét fél ragaszkodott saját dogmájához, de természetesen Kassák volt „az erő helyzetében”. József Attila szeretett volna megjelenni a *Munka*-ban, „de Kassák — írja Vas István — csak belepillantott az átadott versekbe, és ezzel adta vissza őket: »Rímes verset nem közlök«, a Medáliákról pedig úgy nyilatkozott, hogy azok olyan csengő-bongó versikék.” Csupán egyetlen mű nyert kegyelmet Kassák kérlelhetetlen szigorától, természetesen szabadvers, Dos Passos *Meghaltak* c. költeményének fordítása. A *Munka* első számában jelent meg. A két ártatlanul halálra ítélt és kivégzett amerikai anarchista, Saccóban és Vanzettiben — őket siratja könnytelen gyásszal a vers — József Attila párizsi énjének csodálatra méltó mását, a *Munka*-kör pedig a „független szocialistát” látta.

Kassák profétai haragja nem enyhült.

1929 ELEJÉN Zelt, Kassák megbízásából bírálatot írt a *Munka* számára a Nincsen apám, se anyámról, s titkon már a nagy árulásra, az első rímes vers

³⁵ Párttörténeti Intézet Archivuma. Referátum 74—76. 1. Idézi: A cenzúra árnyékában. 263—265. l.

³⁶ Sándor Pál idézett cikke: Emlékkönyv.

megírására és az Osváthoz való elzárándoklásra készülve határozottan dicsé-
passzusokat vetett papírra. Kassák — panaszolta később Zelk Vas Istvánnak —
„erős szerkesztői kézzel... a határozottabb elismerést kihúzta, s beleté-
tett néhány komolyabb fenntartást”. Zelk „csak nyomtatásban vette észre, hogy más-
mondott a kötetről, mint amit akart”. A „komolyabb fenntartások” valóban Kas-
sák sugallatáról árulkodnak. „Csak a kellő rutin kell hozzá — olvasható a Munka
6. számában —, hogy a forma, mellyel most dolgozik, elvonja az élettől, csengety-
tyűvé váljon”; „néhány szabadversét valami keresetlen naivitás s primitív döcögés-
jellemzi”. A dicséretet is — „őszintesége ma talán páratlan a fiatalok között...
nem színfoltokat ad az életből, hanem a költő őszinte életrajzát” — az Egy ember
életén dolgozgatott Kassák és a Munka-kör eszményeiről vallanak.

A Munka lírikusai a történetek idején egyetértettek Kassákkal: Vas István
például Zelk meleg ajánlása ellenére sem látott jelentős költőt József Attilában,
sokallta Zelk dicséreteit, s természetesnek vette Kassák „szerkesztői belenyúlását”.

József Attila az adott körülmények — Kassák nézetei, szerkesztői gyakorlata
és emberi magatartása — miatt szükségzerűen nem lett, nem lehetett a Munka
dolgozótársa. Példája és sorsa szimbolikus értelmű előjáték volt: pár hónap múlva
Illyés, Zelk, Vas István is fellázadnak a szabadvers dogmája és Kassák diktatúrája
ellen, és fejükre zúdulnak a megtagadott mester átlkai.

A KMP-hez való csatlakozás újabb ellentétek forrásává válik: a Munka-kör
„független szocialistái” a „pártköltőt” látják József Attilában, a „dogmatikus von-
nal” képviselőjét. Nem adataiban. Az elutasított ifjú titán keményen visszasúj-
tott Kassákra a Korunk-ban a 35 versről szólva. Az „értelmes rendezés”, a „köz-
vetlen jelentés” elvének nevében értelmetlennek tartja Kassák konstruktív szür-
realizmusát: „képeket képzel — olvashatjuk Gaál Gábor folyóiratának 1931. évi
szeptemberi számában —, amelyek között hiányzik a szemléleti folytonosság. Gon-
dolatokat gondol, amelyek jelentést nem hordoznak. Összetételeket gyárt, anélkül,
hogy dolgának jelentősége volna ... versei illusztrációk a legképtelenebb esztétiká-
hoz ... hatásuk lehet-e más, mint hogy az ifjú elméket megzavarja, a szövdő
proletáröntudatot szétkuszálja...” Feltűnő József Attila kritikai módszerének me-
revsége. Természetesen lehet vitatkozni, nem egyetérteni Kassák esztétikai néze-
teivel (különösen, ha azok az abszolút érvényesség igényével hangzanak el), de
nem kétségbe vonni költészetének valóságos értékeit. A mozgalmi versek, a „sze-
mélytelen objektivitás” költőjének ellenszenves volt Kassák erős önkifejezési haj-
lama, költői világának szuverenitása. A világnézet és a költészet közötti kapcsola-
tot mereven értelmezve, a Kassák-versek szürrealista vonásai mögött „szubjektív
idealizmust” lát. Egyes verssorokból észreveszi „az embert, aki mögöttük áll”; Kas-
sák „bűja, bánata, letörtsége — folytatja a versképek a társadalmi helyzetre vo-
natkozó rejtett értelmét nem látva — pusztán esendő személyéhez kötött”: maga-
tartása nem szocialista magatartás. Végezetül a kötet kétségtelen kompozálási hi-
bájából kiindulva dühös indulattal támad Kassák Osvát iránti tisztelője ellen.
Nemegyszer — közvetve nyilván a Munka-körre utalón — Kassák ifjúmunkás-ne-
velő tevékenységéről is elhangzanak kárhóztató félmondatok. Néhány dogma —
a „szocialista magatartáshoz” méltatlan „a személyes bű, bánat, letörtség”, a szo-
cialista költészethez pedig a bonyolult művészi megformálás — a proletkult eszté-
tikai fegyvertárából való; évek múltán éppen József Attila lázadt legszenvedé-
lyesebben ellenük.

Kassákat legérzékenyebb pontjain érte a bíráló. Nagy volt az ő és híveinek
a haragja. Ettől kezdve agyonhallgatták a merénylőt; a Munka nem vesz tudomást
a Külvárosi éjéről s később a Medvetáncról és a Nagyön fájáról sem.

Hadműveletre egy év múlva került sor.

1932 NYARÁN a Társadalmi Szemle a Munka cikkeit, könyveit bíráló két
írást közölt. A Hitler-diktatúra vagy proletár egységfront címűben a szerző, Hal-
ler János Kassákat többek között „tipikus kispolgárnak” nevezi. A választ, a Munka
25. számában megjelent, a szerkesztőség — Falus Ervin, Gró Lajos, Kassák Lajos,
Nádasz Endre és Nádasz József — által aláírt nyilatkozatot Nádasz József fogal-
mazta, s Lakatos Péter Pál, valamint Illyés Gyula mellett József Attilát is „csú-
nyán megdöfte” néhány indulatos, gyanúsítgató, sértő mondattal: „De lehet, hogy
nem is a doktor urak írták az említett förmedvényt... Talán lakatos Péter Pál
vagy József Attila, akiket a Társadalmi Szemle a fasiszta Előőröstől vett át, ahol
néhány hónappal ezelőtt még rovatvezetők voltak...”

1933–34-től: a tragikus németországi fordulat és József Attilának a pártból
való kizárása után csökkenni kezd a feszültség a szemben állók között.

Kassák is és József Attila is elkészíti a maga elemzését a munkásmozgalom
megváltozott helyzetéről Napjaink átértékelése, illetve Az egységfront körül cím-

mel. A két tanulmány fejtegetései néhány lényeges kérdésben azonos végeredményhez érnek: a munkásmozgalom sorozatos csatavesztéseinek legfőbb oka az egység hiánya, s a történekeért nemcsak a szociáldemokráciát terheli felelősség.

József Áttila is és a Munka-kör néhány teoretikusa is a megrendítő események hatására a szabadon gondolkodó elme bátorságával, igazságkereső szenvedélyével kutatni kezdi a marxista elmélet és gyakorlat hibáit, megkísérli a kiegészítést, továbbfejlesztést. József Áttila A szocializmus bölcselete c. írásának tanúsága szerint akaratlanul eljut a Munka programjának közvetett elfogadásáig: a fasiszmus térhódítása — írja — „a kialakulni akaró öntudat megzavaródásának” következménye, ezért nem a bolsevik „forradalmi terror” (mely úgymond ellenhatásként előidézti a fasiszta szervezkedéseket), hanem az eddig elhanyagolt tudatalakítás: a gazdasági hatóerőknek lelkiükkel való kiegészítése az osztályharc legfontosabb feladata a majdani (erőszakmentes) szociális átalakulás érdekében. Hort Dezső is — Az új szociális idealizmus c. cikksorozatában (Munka 38–41. szám) — bírálja a lenini állam és forradalomelméletet (amely a sajátos orosz viszonyok között helyesnek bizonyult, de nem abszolútizálható), s a demokratikus megoldást tartja reális útnak, a marxizmus fő hiányosságának meg azt, hogy „túlontúl gazdaságtan, alig szociológia”, pedig — mivel „aktivitást igénylő, embert és tömegeket formálni akaró mozgalom” ideológiája — nem is annyira az ökonómia, hanem az általános szociológia, társadalmi lélektan ... területén vannak perdöntő problémái”. Hort „konstruktív szocializmus” elmélete el akarja tüntetni a marxizmus „szociológiai hiányait” is; a végső tanulság — akár József Áttila írásában —: „Ami hiányzik, ami a teendő, a nevelő etapok.” József Áttila tovább lép; Hort az Új szocializmus című, lényegében a cikksorozatot tartalmazó könyvről írva a marxi elmélet kritikájától „mélyebbre hatolást” követel „a legemberibb jelenségek” megértése érdekében: „A társadalmi fejlődés humanista elvét össze kellene vetni már az egyén szociális fejlődésének tanulmányozásával, a történelmi materializmust a pszichoanalízissel.” És 1936-ban a Hegel, Marx, Freud c. tanulmányával maga is megkísérli ezt az összevetést. A Munka-körnek szintén nagy élménye és problémája a freudizmus: az emberformáláson munkálkodó Kassák-hívők érdeklődését — különösen 1933 után — mágnesez erővel vonzották az ember tudat- és ösztönvilágát, cselekedetének mélyebb okait kutató lélektani iskolák eredményei; a Munka egymás után közli az ismertető, értékelő írásokat. A szerzők fokozatosan felismerik a freudizmus tanulságainak, eredményeinek jelentőségét, gyakorlati felhasználhatóságát: a pszichoanalízis — írja Gró Lajos 1936-ban, szinte összefoglalva József Áttila kísérletének végső értelmét — „a harmonikus emberi élet kialakulását akadályozó ellentétek egy részének”, valamint a lelki megnyilvánulások tudatosítás útján történő társadalmi befolyásolhatóságának felfedésével „jelentős munkát végzett a pedagógia, ezen keresztül az emberalakítás érdekében”, „meglátásai a társadalmi küzdelmekben nélkülözhetetlenekké váltak”. (A freudizmus szociális jelentősége. Munka 50. sz.)

KASSÁK KÖLTÉSZETÉBEN a 35 vers megjelenése után változás kezdődik; a mester mintha a hűtlenné lett, kiátkozott tanítványok nyomdokaival egy irányba mozdulna: „szabadverseiben — írja Béládi Miklós — ezután mind szigorúbb megkötöttségek fegyelmét ölti magára”. A „sötét ég alatt” „a magány szorongatja”, az önmegismerésben talál újra célt és védettséget. Folyóiratát pedig fokozatosan megnyitja a hagyományos, rimes forma előtt. A pártból „kimart” József Áttilának is a magány, az üldözöttség legerősebb életérzése; a freudizmussal való találkozás fokozza, de mindenesetre tudatosítja a vágyat: az önfeltárára, önelemzésre.

József Áttila — Nádas József emlékezete szerint — 1934–35 táján megváltoztatta Kassákról alkotott korábbi véleményét, létrejött személyes találkozás is, Kassák emlékezete elutasító gesztusa óta először, József Áttila azonban nem adott kéziratot, talán mert a komoly vezeikélt váró Kassák nem volt hajlandó kérni.

Kassák és a kör véleményének megváltozását a Munka-ban közölt írások jelzik. József Áttila halála után.

*S csak „ércnél maradandóbb” emléke
Maradt reánk vad szellemednek,
Mely a miénk és mi mindahányan
Fényét őrizzük nevednek,*

— írja Havas Endre A költő halála c. versében. A nekrológ — szintén az 58. számban — fenntartás nélküli tiszteletadás, és talán Zellek recenziójának kései korrekciója is. Akár Gró Lajosnak a József Áttila olvasása közben c. szép esszéje a 62. számban. Gró — Kassák bűvöletében — csak sejtí József Áttila jelentőségét; az

általa rajzolt portré tragikusabb a valóságosnál: nemcsak a személyes sors jelenik meg végzetes kudarcként, hanem bizonyos mértékig a költészet is, átmenetinek, az új mondanivalókat kimondani nem tudóknak, nem tudhatónak, beteljesületlennék, beteljesülhetetlenek; csak a bizonytalanságban, ellentmondásokban való vergődést, a bizonyosságért való heroikus küzdelmet, a magányos maga-úton-járást mutatja, alig a bizonyosság megelégszések, a valóság költői meghódításának, harmóniába rendezésének nagy diadalait, a közösséghez tartozás biztonságérzetét; inkább az ígérethetőséget („a fiatal költők közül az egyetlen volt, aki magában hordta a korszerű jövőt”), kevésbé a megvalósulást („torkára forrt a szó, amelynek kimondására születése óta készülődött”). Az önigazolás reflexe is megmozdul, nem ok nélkül, az „egyénség kitágítására”, „kollektív individuumra” lel az életmű bizonyos darabjaiban, új, korszerű tartalmú szocializmusra, a „szociális közösség” és „a lélek tudat alatti rétegeiben megbúvó én” összekapcsolásának kísérleteire.

KASSÁK a következő, 63. számban a Simon Jolán emlékét idéző összeállításban verset közöl tőle, a Simon Jolán címűt; a Dos Passos fordításon kívül ez az egyetlen József Attila-vers a Munká-ban: rímes és éppen a Nincsen apám, sem anyámból való.

A Munka túlélte — túlvegetálta — József Attilát; a vesztes fél vitathatatlanul a folyóirat: József Attila Kassák és köre nélkül legfeljebb valamelyest magányosabb lett, a Munka József Attila nélkül azonban szegényebb.

JÓZSEF ATTILA: MIKOR AZ UCCÁN ÁTMENT A KEDVES

*Mikor az uccán átment a kedves,
galambok ültek a vererekhez.*

*Mikor gyöngéden járdára lépett,
édes bokája derengve fénylett.*

*Mikor a vállá picikét rándult,
egy kis fiúcska utána bámult.*

*Lebegve lépett — már gyúlt a villany
s kedvükre nézték, csodálták vígan.*

*És ránevettek, senki se bánta,
hogy ő a szívem gyökere-ága*

*Akit ringattam vigyázva, ölben,
óh, hogy aggódtam — elveszik tőlem!*

*De begyes kedvük szívemre rászállt,
letörte ott az irigy virágszált.*

*És ment a kedves, szépen, derűsen,
karcsú szél hajlott utána hűsen!*

VERSELEMZÉS

A fiatal József Attila legszebb szerelmes verse. Már teljesen a sajátja, hangján nem üt át más költők hatása. Érett, szép költemény, a gyöngédség mesterműve.

Varázsát átéljük, megilletődött csönd marad utána bennünk. De miért szép? Miért szép a kora tavaszi tájban váratlanul kizöldellő fűzfa? Miért szép a húszéves József Attila költeménye, a *Mikor az uccán átment a kedves*?

A költő, aki utolsó éveiben a kínzó magány és a fájdalmas szerelem megrázó költeményeiben a modern líra váratlan új magaslataira jutott el, ekkor még gyanútlan örömmel éli át a szerelem élményét és ígérését. Verse tiszta fényvel ragyog, nem árnyékolja be sem kétség, sem csalódás, sem kiábrándító tapasztalat.

A legtöbb fiatal szerelmes szerepet játszik önmaga előtt is. De ebben a versben éppen az a megindító, hogy a költő teljesen vállalja magát, nem rejti el